

۲ پیشینه «تواتر» و چرایی پرداختن عالمان شیعه به آن

محمد حسین فیض اخلاقی^۱

یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های محدثان در طول تاریخ حدیث، کسب اطمینان از صدور روایات بوده است. محدثان و فقیهان برای احراز صدور حدیث، راه‌های مختلفی را پیموده‌اند. «تواتر» همواره یکی پراهمیت‌ترین راه‌ها برای کسب اطمینان از صدور احادیث بوده است. تواتر در لغت به معنای این است که چیزی با فاصله، بعد از چیز دیگر بیاید.^۲ محدثان به حدیثی «متواتر» می‌گویند که روایان آن در هر طبقه، به تعدادی باشند که عادتاً امکان هم‌داستان شدن آنها برای دروغ‌گویی وجود نداشته باشد؛^۳ روایانی که گاه الفاظ واحد (تواتر لفظی) و گاه معنای واحد (تواتر معنوی)^۴ را گزارش می‌کنند.

تواتر و بحث از آن، ابتدا توسط اهل سنت مطرح شد و سپس عالمان شیعی بغداد آن را پی گرفتند. تواتر با تعریفی که گذشت، نه مورد تأیید عالمان شیعه بوده و نه از دیدگاه عقلا، امری ضروری است؛ زیرا آنها برای اطمینان به یک خبر، هیچ‌گاه به دنبال تعدد راوی در همه طبقات آن هم با کیفیت یادشده نمی‌گردند. اگرچه هر چه تعداد گزارش‌گران یک رویداد بیشتر و گونه‌گون‌تر باشد اطمینان به واقع شدن آن رویداد و چگونگی آن بیشتر می‌شود.

جست و جوی واژگان «تواتر»، «متواتر» و مانند آن در نرم‌افزارهای موجود، پژوهشگر را به کهن‌ترین منابعی که برای نخستین بار از این کلمات استفاده کردند، رهنمون می‌کند. «کتاب الامم» شافعی (م ۲۰۴ق)، نخستین منبعی است که این واژگان در آن دیده می‌شود. نویسنده در باب «ما یُفَعَلُ بِالشَّهِیدِ» برای اثبات این که نباید برای شهید میدان جنگ، نماز میت خواند، می‌نویسد:

فَقَدَ جَاءَتْ مِنْ وَجْهِهِ مُتَوَاتِرَةٌ بِأَنَّ النَّبِيَّ لَمْ يَصِلْ عَلَيْهِمْ.^۵

از جهات گوناگون و متواتر به ما رسیده که پیامبر بر آنان (شهدای جنگ احد) نماز نگذارد.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد کلام امامیه، دانشگاه قرآن و حدیث و دانش پژوه سطح سه مرکز تخصصی علوم حدیث. (feyz1313@chmail.ir)

۲. ن. کذ الیه، ج ۱، ص ۱۸۱.

۳. ن. کذ الزعایة، ص ۶۲.

۴. ن. کذ توضیح المقال، ص ۳۶۸.

۵. ن. کذ کتاب الامم، ج ۱، ص ۳۰۵.

شافعی همچنین در «بابُ حِکَايَةِ قَوْلِ مَنْ رَدَّ خَبَرَ الْخَاصَّةِ» درباره شروط تواتر اخبار سخن می‌گوید.^۶ پس از او «ابن حزم» در «الفصل فی الملل»^۷ با نقل قولی از ابراهیم نظام (م ۲۲۱ق)، بحثی از وی درباره تواتر، می‌آورد.^۸ پس از این دو، «جزء مؤمل»^۹، «جزء ابن عاصم»^{۱۰} و «السنة»^{۱۱} که نویسندگان به ترتیب در سال‌های ۲۵۴، ۲۶۲ و ۲۸۷ هجری قمری از دنیا رفته‌اند، به موضوع تواتر اشاره کرده‌اند.

طبق یافته‌های نگارنده، عالمان شیعه بغدادی مانند شیخ مفید (م ۱۳ق)^{۱۲} و سید مرتضی (م ۴۳۶ق)^{۱۳} برای نخستین بار در شیعه درباره تواتر سخن گفته‌اند. با توجه به مکان و زمان زندگی این عالمان، گمان می‌رود که آنها به جهت حضور در فضای بین المذهبی پایتخت اسلامی آن روزگار (بغداد) و برقراری ادبیات مشترک با اهل سنت از تواتر صحبت کرده‌اند. سید مرتضی در جای جای کتاب «رسائل» خود به تواتر اشاره کرده و درباره شروط و تقسیمات آن بحث می‌کند.^{۱۴}

بنابراین بحث از تواتر در میان شیعیان برای جدال احسن و مماشات در روش بوده است. با این حال هم‌چنان می‌توان برای ایجاد فضای علمی مشترک با اهل سنت از تعریف مشهور تواتر استفاده کرد.

کتابنامه

۱. توضیح المقال فی علم الرجال، علی کنی تهرانی، تحقیق محمد حسین مولوی، قم، دار الحدیث، ۱۳۷۹ش.
۲. جزء ابن عاصم، محمد بن عاصم ثقفی اصبهانی، تحقیق مفید خالد عید، ریاض، دار العاصمة، اول، ۱۴۰۹ق.
۳. جزء مؤمل، مؤمل بن ایهاب رملی، تحقیق عماد بن فرّ، مدینه، دار البخاری، اول، ۱۴۱۳ق.
۴. رسالة المتعة، محمد بن محمد بن نعمان مفید، بیروت، دار المفید، دوم، ۱۴۱۴ق.

۶. همان، ج ۷، ص ۲۹۶.

۷. ج ۵، ص ۱۱۹.

۸. ن. کذ مقاله «تواتر خبر».

۹. ص ۷۹.

۱۰. ص ۶۲.

۱۱. ص ۳۲۸، ذیل حدیث ۷۳۶.

۱۲. به عنوان نمونه: ن. کذ المقنعة، ص ۴۳۱؛ رسالة المتعة، ص ۵.

۱۳. به عنوان نمونه: ن. کذ رسائل الشریف المرتضی، ج ۱، ص ۱۷ و ج ۲، ص ۲۸۳.

۱۴. ج ۲، ص ۳۳۶.

۵. رسائل الشَّريف المرتضى، سيد مرتضى، تحقيق سيّد احمد حسيني و سيّد مهدي رجايي، قم، دار القرآن الكريم، ۱۴۰۵ق.
۶. الرعاية في علم الدرّاية، زين الدين بن علي شهيد ثاني، تحقيق عبد الحسين محمّد بن علي بقّال، قم، كتابخانه آيت الله مرعشي، ۱۴۰۸ق.
۷. السنّة، ابن ابي عاصم، احمد بن عمرو، تحقيق محمّد ناصر الدين الباني، بيروت، المكتب الاسلامي، سوم، ۱۴۱۳ق.
۸. الفصل في الملل و الاهواء و النحل، علي بن احمد ابن حزم اندلسي، بيروت، دار صادر، اول، ۱۳۲۰ق.
۹. كتاب الام، محمّد بن ادريس شافعي، دمشق، دار الفكر، دوم، ۱۴۰۳ق.
۱۰. المقنعة، محمّد بن محمّد بن نعمان مفيد، تحقيق جامعه مدرّسين، قم، جامعه مدرّسين، دوم، ۱۴۱۰ق.
۱۱. النّهاية في غريب الحديث و الاثر، مجدّ الدين بن اثير، تحقيق طاهر حمد زاوي و محمود محمّد طنّاحي، قم، نشر اسماعيليان، چهارم، ۱۳۶۴ش.
۱۲. مقاله تواتر خبر، سايت ويكي فقه (۱۳۹۸/۱۱/۲۱)، wikifeqh.ir.

۳ طرح تحقيق روش شناسي فقيهان در مواجهه با لغت

سيّد محمّد علي هاشمي^{۱۵}

احمد براريان^{۱۶}

محمّد مصطفي يكتايي^{۱۷}

سيّد مهدي لطيفي^{۱۸}

دانش لغت، يكي از ابزارهاي اجتهاد فقيهان است. شناخت روش مواجهه آنان با لغت، الگوي اجتهاد را كامل مي كند. بسياري از محدّثان شيعة، همان فقيهان عالي قدر بودند؛ بزرگاني چون شيخ صدوق، شيخ مفيد، شيخ طوسي، علّامه حلّي و شهيدين، فقيهاني نامدار و محدّثاني بلندمرتبه اند كه نامشان

۱۵. طلبه مدرسه علميه امام باقر عليه السلام، قم. (la808t@gmail.com)

۱۶. طلبه حوزه علميه قم. (bararian.ah@gmail.com)

۱۷. طلبه مدرسه علميه امام باقر عليه السلام، قم. (mostafakar77@gmail.com)

۱۸. دانش پژوه مركز تخصصي فقه و اصول امام حسين عليه السلام، قم.